

ORKOK SZOCIOLINGVISZTIKAI SZEMPONTBÓL

ÍRTA: IIDA VIRTANEN
FORDÍTOTTA: TIMÁR BOGÁTA

Míg Középfölde népeivel foglalkozunk, gyakran megfélekezünk az orkokról, ami valahol nem meglepő: alig van kultúrájuk, számuk attól függ, hogy éppen mennyire erős az őket irányító sötét hatalom, és még lelkük léte is vitatott. Iida Virtanen mégis érdemesnek látta ezeket kicsit félretenni egy gondolatkísérlet erejéig, és szokatlan szempontból elemezte A hobbit és A Gyűrűk Ura filmekben megfigyelhető ork nyelvhasználatot.

Képzeld el, hogy az anyanyelved kihalófélben van. Az utolsó generációhoz tartozol, ami még beszél. Talán már magad is elfelejtettél bizonyos kifejezéseket, amiket szüleid, nagyszüleid még használtak. Talán gyakran te magad is azon kapod magad, hogy egy másik, magasabb presztízsű nyelvet használsz. Sőt, talán politikai okokból veszélyes is az anyanyelveden megszólalni.

Milyen érzés?

A szociolingvisztika gyakran birkózik ilyen kérdésekkel. Napról napra halnak ki nyelvek. Ennek hátterében sokféle tényező állhat, de attól a ritka esettől eltekintve, amikor az egész beszélőközösség tömeges kiirtásra kerül, a nyelvhalál leghatékonyabb (és leggyakrabban megfigyelhető) módja az, ha a beszélők saját maguk nem tanítják meg, nem adják át anyanyelvüket saját gyermekeiknek. Így a nyelv három generáció alatt eltűnik.

Az anyanyelv elválaszthatatlan része az emberi identitásnak, nemzet tudatnak és kultúrának, így a nyelvek eltűnése nem olyan jelenség, amit félvállról lehet venni. Így, akárcsak a legtöbb komoly téma, úgy a szociolingvisztikai problémák is sokféle műalkotásban fellelhetők.

A nyelvhalál szomorú példáját találjuk a *A hobbit* és *A Gyűrűk Ura* filmtrilógiákban szereplő orkok nyelvének végzetében. *A hobbit*ban az orkok egymás közt saját nyelvüket beszélik, a Sötétség többi szolgájával egy másikat, és az ezeken a nyelveken nem tudó egyéb népekkel egy harmadikat. Bár az európai gondolkodásban mélyen gyökerezik az „egy nyelv, egy ország” típusú beállítottság, a világ legtöbb részén nagyon is a *A hobbit* filmek orkjai módjára kommunikálnak – tehát napi szinten több nyelven.

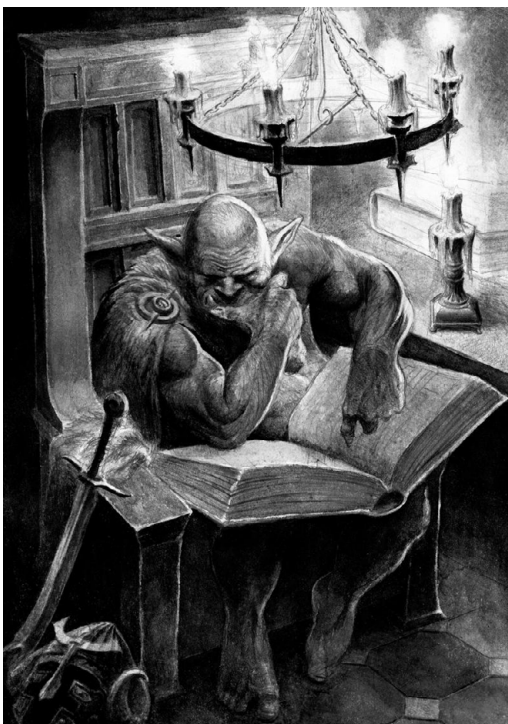
Az orkok nyelvét pidzsinnek tekinthetjük, tehát egyfajta átmeneti nyelvnek, mely különböző nyelvek keveredéséből jött létre, és beszélői igényeihez igazodva változik. Erre az ork-pidzsinre hatással voltak például a tünde nyelvek és a Fekete Beszéd is. Az idő múlásával ez vált az orkok elsődleges kommunikációs eszközévé (és az anya-

nyelvi beszélők megjelenésével ún. kreol nyelvi státuszba került), és az egymástól földrajzilag eltávolodott törzsek nyelvhasználata fokozatosan elkülönült egymástól. Ezek a nyelvjárási különbségek végül olyan nagyra nőttek, hogy a különböző törzsekhez tartozó orkok egymás közt inkább a Közös Nyelvet, Középfölde lingua francáját részesítették előnyben.

A lingua franca olyan nyelv, amit eltérő anyanyelvű beszélők használnak arra, hogy megértsék egymást, akkor is, ha az egyiküknek sem az anyanyelve. Ezt a szerepet tölti be például a finn nyelvterületen élő kisebbségek közt a finn, vagy még gyakrabban a turisták és a helyiek közt az angol. Középföldén a lingua franca a Közös Nyelv, amit ugyan-

úgy megértene a hobbitok, mint a tündék és a Sötétség szolgái is.

Lingua franca nélkül a kommunikáció például a tündék és az orkok között meglehetősen nehézkes lenne, mivel ezeknek a népeknek normális esetben igen kevés tennivalójuk van egymással, és nincsenek is olyan szoros kapcsolatban, hogy alkalmuk legyen eltanulni egymás nyelvét. Világos, hogy a Közös Nyelv megkerülhetetlen szerepet tölt be Középfölde információáramlásában, azonban – ahogy a lingua francák gyakran – egyben veszélyt jelent is az egyes népek saját, őshonos nyelvére.

Kép: Turner Mohan [deviantart.com/turnermohan]

A *Gyűrűk Ura* filmben az orkok már egymás között is a Közös Nyelvet használták. Minek is beszélnének orkul, ha a Közös Nyelven mindenkivel elboldogulnak?

Magasabb presztízsűnek tekintünk egy nyelvet, ha azt azért használjuk, mert úgy gondoljuk, a használatából valamiféle előnyünk származik. Egy példa az elmúlt évszázad Finnországból: a XIX-XX. században az Észak-Finnországban beszélt számi (lapp) nyelvénél annyival magasabbra értékelték a finnt, hogy a számik erőszakos nyelvpolitikai stratégia áldozatává váltak: az iskolában a számik egymás közt is csak finnül beszélhettek, és a számi beszédet büntették. Részben ennek eredményeként a számi nyelv drámaian visszaszorult, és sokan döntöttek úgy, hogy gyermekeik védelme érdekében otthon is csak finnül beszélnek hozzájuk.

A presztízkülönbség békésebb módokon is megmutatkozik a nyelvek különböző megítélésében. Egy finn például jobbnak tarthatja az angolt a finnél, merthogy a finnt szerény kis nyelvnek tekintheti az „új világokat megnyitó, intellektuális” angolhoz képest.

Mivel az orkok Középfölde legkevésbére becsült lényei, és ez a megítélés a Tolkien-rajongókra is átragadt, lehetetlen összehasonlítani az orkok helyzetét például a finnekével vagy a számikéval anélkül, hogy bárkit is megsértenénk. Senki sem akar ork lenni.

Talán az orkok sem akarnak orkok lenni? Mi lehet az oka annak, hogy az orkok *A Gyűrűk Ura* idején már nem beszélik saját nyelvüket?

A *hobbit* és *A Gyűrűk Ura* cselekménye között hatvan év telik el. Az emberekénél hosszabb (és háborúsabb) életű lények esetében a nyelvcsere megértéséhez a kulcs nem a generációs váltásban keresendő. Tehát az orkokat a környezetükben lejáratott jelentős változások készítették a nyelvváltásra már egyetlen orkélet alatt.

Kép: Turner Mohan [deviantart.com/turnermohan]

De lehet, hogy mindez csak félreértés. Lehet, hogy a mintánk torz, és az orkok *A Gyűrűk Ura* idején a cselekményen kívül ugyanúgy orkul beszéltek egymással. Vagy talán, amikor szemünk előtt voltak, épp olyan sok időt töltöttek más népekkel, hogy nem volt értelme ilyen sűrű időközönként nyelvet váltaniuk.

Ennek ellenére lehetséges, hogy a háttérben komolyabb nyelvpolitikai probléma áll. Milyen nyelvi jogaik és lehetőségeik vannak az orkoknak Mordor gonosz földjén? Vajon nevelkedhetnek az orkok anyanyelvi környezetben saját országukban?

Mi ebben a mi felelősségünk? Talán az orkok olyan rossz fényben vannak feltüntetve, hogy egy elfogadottabb nyelv használatával próbálják csökkenteni a rájuk nehezedő megbélyegződést. A baj csak az, hogy ők már kinézetükben is annyira különböznek Középfölde többi lakójától, hogy saját nyelvükről való lemondásukkal semmi mást nem érnek el, mint saját kultúrájuk eldobását.

És mi marad azután?

A ROVATOT ÖSSZEÁLLÍTOTTA: MERVAY BENCE (ORAND)

Neked is van egy érdekes elméleted az orkokról? Esetleg az entekről? Netalán Tolkien munkásságának – vagy éppen életrajzának – egy másik rejtélyében mélyedtél el? Oszd meg velünk!

Mind a négy többszerzős rovatunkba (Beszámoló, Tanulmányok, Ajánló, Irodalom) folyamatosan várjuk az érdekes, odaillő alkotásokat: a következő számhoz nagyjából szeptember végéig.

A szerzők mellett festők, rajzolók és fényképészek segítségére is számítunk: írj nekünk, ha vannak tolkieni témájú képeid, amelyeket szívesen látnál viszont a *Lassi Laurië* lapjain!

Alkotásaitokat szeretettel várjuk a szerkesztőség e-mail címére: lassi.szerkesztoseg@tolkien.hu